

К. Б. Марисюк

Інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
докт. юрид. наук, доц.,
доц. кафедри кримінального права і процесу

ЗМІНИ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

© Марисюк К. Б., 2014

Проаналізовано питання взаємозв'язку змін елементів державної безпеки та системи кримінальних покарань на українських землях у різні історичні періоди. Доведено, що зміни у системі кримінальних покарань є одним із засобів забезпечення державної безпеки. Саме цим засобом держава має можливість підвищити роль одних покарань або знизити роль інших, що дає можливість, поряд з іншими засобами, вплинути на потенційних злочинців у найпроблемніших та чуттєвих сферах, внаслідок чого фактично буде знижено небезпеку від охоплених згаданими покараннями діянь для держави та суспільства.

Ключові слова: покарання, політика, безпека, злочин, злочинець.

К. Б. Марисюк

ИЗМЕНЕНИЯ В СИСТЕМЕ УГОЛОВНЫХ НАКАЗАНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Анализируются вопросы взаимосвязи и изменений элементов государственной безопасности и системы уголовных наказаний на украинских землях в разные исторические периоды. Доказано, что изменения в системе уголовных наказаний являются одним из средств обеспечения государственной безопасности. Именно этим средством государство имеет возможность повысить роль одних наказаний или снизить роль других, что дает возможность, совместно с другими средствами, повлиять на потенциальных преступников в наиболее проблемных и чувственных сферах, в результате чего фактически будет снижена опасность от охваченных упомянутыми наказаниями деяний для государства и общества.

Ключевые слова: наказание, политика, безопасность, преступление, обязанности, преступник.

К. В. Marysyuk

CHANGES IN THE SYSTEM OF CRIMINAL PUNISHMENTS AND THEIR INFLUENCE ON PROVIDING OF STATE SECURITY OF UKRAINE

The article is sanctified to the analysis of questions of intercommunication and changes of elements of state security and system of criminal punishments on Ukrainian earth in different historical periods. It is well-proven that changes in the system of criminal punishments are one of backer-ups of state security. Exactly the state has the opportunity to promote the role of one punishments or bring down a role of another, that gives an opportunity, next to other facilities, to influence on potential criminals in the most

problematical and perceptible spheres, as a result actually a danger will be mionectic from overcame by the mentioned punishments of acts for the state and society.

Key words: punishment, politics, safety, crime, criminal.

Постановка проблеми. В умовах постійних загроз, які у наш час постають перед українською державою загалом та перед її окремими інститутами, надзвичайно важливим є створення дієвих заходів захисту останніх, а також національної, державної, економічної безпеки.

У той самий час далеко не усі заходи захисту останніх достатньою мірою використовуються, а деякі й загалом залишаються не використаними, або й взагалі не потрапляють у коло уваги науковців та практиків. Одним з них можна вважати взаємозв'язок заходів забезпечення державної безпеки та реформування системи кримінальних покарань, який є предметом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання кримінально-правового захисту державної безпеки зверталось доволі багато вітчизняних дослідників, наприклад, В. Гончаренко, М. Мельник, М. Хавронюк, С. Яценко. Не менше уваги приділялось і питанням історії системи кримінальних покарань загалом та окремим з них зокрема. Цих питань, торкались, наприклад, Т. Довнар, М. Шаргородський.

Не вирішені раніше проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості публікацій з суміжних питань, проблеми взаємозв'язку питань державної безпеки та кримінальних покарань досі не були предметом самостійних наукових розвідок вітчизняних науковців.

Мета роботи – усвідомлюючи, що в межах однієї короткої публікації, з'ясувати усі питання фактично неможливо, ми зосередимо увагу на найважливіших, з нашої точки зору, моментах, залишивши інші для наступних наукових розвідок. Відтак якнайповніше ми спробуємо розкрити питання, пов'язані з аналізом поняття та ознак державної безпеки, а також з її впливом на систему кримінальних покарань. Окрему увагу зосередимо на особливостях такого впливу протягом різноманітних історичних періодів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань, пов'язаних з різними видами безпеки, наприклад, національної, державної тощо, було предметом багатьох наукових розробок як вчених, так і практиків. Проте, як це не дивно, але основну увагу у дослідженнях та наукових працях було звернено на практичний бік згаданих понять, на напрямки реалізації конкретних заходів, спрямованих на захист окремих видів безпеки, у той час, як питання визначення цих понять та питання їх характерних ознак, значною мірою залишались і залишаються поза увагою. Відтак звернемо увагу на один з видів безпеки, а саме – на державну безпеку.

Сьогодні спірним залишається питання, що ж розуміти під поняттям “державна безпека”. Один з найхарактерніших поглядів у цьому плані представляють коментарі Кримінального кодексу України 2001 р., які тлумачать це поняття, виходячи з диспозиції ст. 111 “Державна зрада”.

Коментар за редакцією М. Потебенька та В. Гончаренка під державною безпекою розуміє стан захищеності корінних підвалин суспільства, державних інститутів, необхідних для виконання державою своїх функцій з управління загальнозначущими справами суспільства [1, с. 16].

Науково-практичний коментар за редакцією С. Яценка звертає увагу на те, що державна безпека – це стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, спокою людей (народу), громадської злагоди, довкілля, національної і релігійної рівності [2, с. 111].

М. Мельник та М. Хавронюк вважають, що державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності держави, її економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, державної таємниці, правопорядку, державного кордону, життєво важливої інфраструктури та населення від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також від терористичних та інших, особливо небезпечних, зазіхань з боку злочинних організацій, груп чи осіб [3, с. 229].

Характерною ознакою усіх наведених визначень є те, що вони ґрунтуються на т. з. правозастосовчому підході, що значною мірою звужує розуміння досліджуваного поняття. До того ж згадані коментарі Кримінального кодексу України акцентують основну увагу на об'єктах захисту, фактично цілком забуваючи виділити засоби та способи останнього.

Дещо по-іншому розуміють згадане поняття представники т. з. соціально-правового підходу, які розглядають державну безпеку, як один із складників національної безпеки, тобто поняття, яке характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [4]. Згадане визначення, на нашу думку, є об'єктивнішим від попередніх, однак недостатньо конкретним.

Третю групу становлять т. з. соціальні підходи, основним завданням яких є виділення окремих ознак та елементів державної безпеки. Будучи прихильниками саме цього підходу і не претендуючи на ідеальність, вважаємо можливим запропонувати власне розуміння згаданого поняття. Відтак, на нашу думку, *державна безпека – це поєднання зовнішніх та внутрішніх факторів, які дають можливість існувати та стабільно розвиватися окремій державі.*

Запропоноване визначення відрізняється від попередніх тим, що розглядає державну безпеку дещо ширше, не лише у правових рамках, а й як фактичні діяння державних інституцій, які спрямовані на нормальне і стабільне існування окремої держави.

Враховуючи викладене, можна виділити три основні групи ознак державної безпеки:

- зовнішня ознака – зовнішня стабільність (відсутність війни, стабільні зовнішні відносини тощо);
- внутрішні ознаки: а) соціальна стабільність (до якої включаються, політична стабільність, суспільна стабільність та ін.); б) економічна стабільність.

Варто зазначити, що саме досягнення стабільності, балансу у кожній з ознак, є первинним завданням кожної з держав.

Якими ж засобами прийнято врегульовувати, захищати згадані вище ознаки? Відповідь на це питання дає як законодавство та практика його застосування, так і історія загалом. Відтак найпоширенішими, традиційними можна вважати соціальні, політичні, економічні, військові та інші подібні дії.

Не відкидаючи перелічені засоби, вважаємо за можливе додати до їх переліку ще один елемент, а саме – трансформацію системи кримінальних покарань у відповідь на посягання на окремі елементи, ознаки державної безпеки. Спробуємо з'ясувати, про що йдеться, детальніше.

У науці існує думка, що будь-яка система кримінальних покарань є доволі сталим елементом, фактично запізною реакцією суспільства на зміни в суспільстві та державі. Саме тому до сьогодні науковці не звертали уваги на можливість через трансформацію системи покарань, через надання пріоритету одним покаранням та зниження ролі інших, певною мірою впливати на функціонування окремих елементів забезпечення державної безпеки.

Враховуючи зіставлення окремих нормативно-правових актів з конкретними історичними обставинами, які відбувались на час розроблення та впровадження цих актів, можна зробити висновок, що для захисту кожної з перелічених ознак державної безпеки законодавець традиційно застосовує спеціальні, характерні лише для неї, заходи. Так, зовнішня ознака охороняється і корегується шляхом встановлення або підвищення ролі найтяжчих покарань проти особи, та смертної кари, соціальна ознака – іншими покараннями проти особи та альтернативними покараннями, майнова ознака – майновими покараннями. Спробуємо пояснити цю думку на прикладах.

У період введення в дію та чинності Руської Правди, на руських (зокрема, й українських) землях систему кримінальних покарань становили чотири майнові (віра, головщина, продаж та урок) та одне змішане з явним домінуванням майнової частини (поток і розграбування) покарання. У той самий час, жодного покарання, спрямованого на життя, здоров'я або свободу особи, Руська Правда не згадувала.

Пояснити таку ситуацію тільки відсутністю умов для їх виконання або неприцятаністю їх руській правовій традиції було б надто просто та й не правильно. Якщо відсутність покарань,

подібних до позбавлення волі, ще можна пояснити простою відсутністю установ для їх виконання, то зі смертною карою не все настільки просто. По-перше, для її виконання не потрібно створювати якісь спеціальні органи та установи; по-друге, в часи до впровадження Руської Правди, смертна кара застосовувалась, і доволі часто.

Спробувати протлумачити таку ситуацію можна з позиції функціонування окремих ознак державної безпеки Русі того часу.

У зв'язку з тим, що істотної зовнішньої загрози на той час для Русі не існувало, не було й потреби запроваджувати тяжкі особисті покарання та смертну кару.

Суспільна ж нестабільність виходила передусім з запровадження християнства та з незадоволеності частини населення цим фактом. Саме тому щодо злочинів, які посягали на церкву та священників, зберігали свою дію запозичені з Візантії правові збірники (наприклад, Еклога, Прохірон), дещо пізніше доповнені Уставами Володимира та Ярослава, які уже передбачали і тілесні та мученицькі покарання і різного роду варіанти ізоляції засудженого.

Домінування соціального фактора (соціальної ознаки) можна помітити, наприклад, у змінах, які відбулись у системі кримінальних покарань у Литовських кодексах. Так, якщо у Литовському статуті 1529 р. переважали майнові покарання, то Статут 1566 р., а ще більше Статут 1588 р., істотно змістили акценти на користь покарань проти особи, часто використовуючи майнові покарання у вигляді додаткових, допоміжних до останніх.

Що ж послужило причиною такої різкої зміни? Серед найзначущіших причин можна назвати зміну панівної династії, підготовку та укладення у 1569 р. унії між Польщею та Литвою, що спричинило зміну суспільної структури та виникнення доволі чисельного кола незадоволених такими перетвореннями, а також піднесення ролі козацького руху [5, с. 64–65]. Усе це не могло не вплинути на рівень соціальної стабільності і абсолютно логічно потягло і зміни в системі кримінальних покарань.

Зовнішня ознака (зовнішній фактор) чітко проявляється у період збройних конфліктів чи війн, у які буває втягнена держава. Саме у такий час найдієвішим методом впливу на злочинців стає залякування, а часто – й знищення останнього. Характерним прикладом чіткого домінування зовнішньої ознаки можна вважати законодавство Золотої Орди, передусім – Велику Ясу Чингізхана 1206 р., яка була фактично нацією кочівників та завойовників (монголи постійно перебували в стані війни) наслідком чого було явне домінування смертної кари над іншими покараннями. За твердженням Ф. Мухаметова, закони Чингізхана карали смертю за вбивство, подружню зраду, крадіжку, грабїж, скуповування чужого майна, приховування втікача, чародійство, спрямоване на шкоду ближнього тощо [6, с. 67] Це, за словами В. Рязановського, “характерно для кочового войовничого народу, для народу хижака і скотаря” [7, с. 20].

Варто зазначити, що на практиці, домінування одного з чинників фактично завжди призводило до нівелювання або зниження ролі інших.

Аналізуючи історичні приклади, можна дійти висновку, що найчастіше система кримінальних покарань виступала регулятором двох ознак у поєднанні: соціальна ознака (основна) – економічна ознака (додаткова), або зовнішня ознака (основна) – соціальна ознака (додаткова). Приклади чіткого прояву виключно якоїсь однієї з ознак можна зустріти лише на ранніх етапах історії, та й то у дуже обмежених випадках.

Незважаючи на усю нелогічність такого роду поєднання, в історії існували й випадки, коли поштовхом до змін у системі кримінальних покарань окремих держав виступали паралельно зовнішня та економічна ознаки, а подеколи – зовнішня, соціальна та економічна ознаки разом. На українських та російських землях така ситуація склалась, наприклад, у перші роки після Революції 1917 р., коли дію царського Кримінального уложення 1903 р. було зупинено, а нове кримінальне законодавство ще не було розроблене та введено в дію.

Відтак у згаданий час фактично рівною мірою небезпеку для держави створювали і Перша світова війна та внутрішні воєнні дії (зовнішня ознака), і соціальні деформації та конфлікти, які виникли внаслідок змін у державному устрої (соціальна ознака), і тяжке матеріальне становище більшості населення (економічна ознака).

На ґрунті такої ситуації доволі часто виникали випадки, коли законодавець через санкцію за вчинення якогось конкретного злочину прагнув виправити ситуацію паралельно у кількох напрямках. У зв'язку з цим, доволі часто траплялись поєднання таких покарань, як смертна кара та позбавлення волі з конфіскацією майна.

У той самий час не варто вважати, що усі ознаки (чинники) рівною мірою впливали на трансформацію правових поглядів досліджуваного періоду загалом та системи кримінальних покарань зокрема.

Уже з самого початку реалії визначили найважливіший елемент державної безпеки, через який була можливість, якщо не до кінця вирішити, то хоча б значно полегшити вплив інших. Ним у новоствореній і доволі матеріально бідній державі став економічний чинник. Саме через вплив на цю ознаку планувалось вирішити соціальний (шляхом перерозподілу майна та коштів, вилучених у представників колишніх панівних станів в порядку штрафу та конфіскації майна, на користь бідних) та зовнішній (шляхом скерування частини згаданих вище статків на воєнні справи, зокрема і на утримання військовослужбовців та виробництво і модернізацію зброї). Саме цим можна пояснити здавалось би нелогічне домінування в нестабільних політичних та соціальних умовах спочатку штрафу (за даними, які наводив М. Шаргородській, у 1918 р. штрафи становили близько 34 % від усіх вироків [8, с. 57]), а дещо пізніше – часткових конфіскацій майна.

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо за можливе зробити висновок, що зміни у системі кримінальних покарань є одним із засобів забезпечення державної безпеки. Саме цим засобом держава має можливість підвищити роль одних покарань або знизити роль інших, що дає можливість, поряд з іншими засобами, вплинути на потенційних злочинців у найпроблемніших та найчутливіших сферах, внаслідок чого фактично буде знижено небезпеку від охоплених згаданими покараннями діянь для держави та суспільства.

1. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. – Ч. 2. – К. : Форум, 2001.* 2. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – К. : АСК, 2003.* 3. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2004.* 4. *Государственная безопасность. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ru.wikipedia.org/wiki/Государственная_безопасность.* 5. *Доўнар Т. І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі / Т. Доўнар. – Мінск : Амалфея, 2009.* 6. *Мухаметов Ф. “Яса” Чингисхана и ее роль в монгольской правовой системе / Ф. Мухаметов. // Вестник Челябинского государственного университета. Серия “Востоковедение, евразийство, геополитика”. – 2006. – №3 (76).* 7. *Рязановский В. Монгольское право (преимущественно обычное). Исторический очерк / В. Рязановский. – Харбин : Типогр. Н. Чинарева, 1931.* 8. *Шаргородский М. Д. Наказание по советскому уголовному праву. – Часть вторая / М. Шаргородский. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1958.*